

ויפגע במקום

מים ראשונים: כבר דרשנו במושג "מקום" בפרשה זו בשנת תשנ"ט והבאנו בין השאר את האמרה: "לא המקום עושה (מכבד) את האדם, אלא האדם עושה (מכבד) את מקומו". ואפשר לפלפל ולדרוש עוד, שהאדם עושה את המקום כאשר הוא לוקח מאבני המקום ומתחשב בדברים שקדמו לו. הפעם נתמקד בביטוי "ויפגע במקום", בדגש על "ויפגע". מה פשר 'פגיעה' זו?

וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה: וַיִּפְגַע בְּמַקְוֹם וַיִּלֶן שָׁם כִּי־בָא הַשֶּׁמֶשׁ וכו'. (בראשית כח י"א).¹

רש"י בראשית פרק כח פסוק יא

ויפגע - כמו "ופגע ביריחו" (יהושע טז ז), "ופגע בדבשת" (שם יט יא).² ורבותינו פירשו לשון תפילה כמו "ואל תפגע ביי" (ירמיה ז טז), ולמדנו שתקן תפלת ערבית. ושינה הכתוב ולא כתב "ויתפלל", ללמדך שקפצה לו הארץ, כמו שמפורש בפרק גיד הנשה (חולין צא ב).³

מסכת סנהדרין צה עמוד ב

"ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה", וכתוב: "ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש". כי מטא לחרן אמר: אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי בו? בעי למיהדר. כיון דהרהר בדעתיה למיהדר - קפצה ליה ארעא. מיד, "ויפגע במקום". דבר אחר: אין פגיעה אלא תפילה, שנאמר: "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפילה ואל תפגע ביי" (ירמיהו ז טז).⁴

בראשית רבה סח ט

אמר ר' יהושע בן לוי: אבות הראשונים התקינו שלש תפילות. אברהם תקן תפילת שחרית, שנאמר: "וישכס אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם" (בראשית יט כז) - ואין עמידה אלא תפילה, שנאמר: "ויעמוד פנחס ויפלל" (תהלים קו ל). יצחק תקן תפילת מנחה, שנאמר: "ויצא יצחק לשוח בשדה" (בראשית כד סג) - ואין שיחה אלא תפילה, שנאמר: "אשפוך לפניו שיחי" (תהלים קמב ג). יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר: "ויפגע במקום" - ואין פגיעה אלא תפילה, שנאמר: "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רינה ותפילה ואל תפגע ביי" (ירמיהו ז טז).⁵ וכן הוא אומר: "ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם, יפגעו נא בה' צבאות" (ירמיהו כז יח).⁶

¹ אין זו הפגיעה הראשונה בתורה, כבר קדם ליעקב סבא אברהם במו"מ על מערכת המכפלה, בראשית כג ח: "שְׁמֵעוּנִי וּפְגַעוּ לִי בְּפָרוֹן בְּן צָחַר". ויעקב עצמו זכה ל'פגיעה' משלימה בחזרתו לארץ, בראשית לב ב: "וַיִּעַקֵּב הַלֵּךְ לְדַרְכּוֹ וַיִּפְגְּעוּ בּוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים". ועוד 'פגיעות' בתנ"ך במשמעות של הכאה פיסית (במדבר לה יט), במשמעות של פגישה (מזדמנת, שמות ה כ) ובמשמעות של פנייה ודיבור ממנה תסתעף הפגיעה גם לתפילה ותחנונים. נסקור מקצת מפגיעות אלה, בפרט במשמעותן האחרונה.

² פסוקים בספר יהושע בהם משורטטים גבולות הארץ ונחלואות השבטים "ועלה גבולם לימה ... ופגע בדבשת ופגע אל הנחל וכו'".

³ רש"י, כדרכו, נאמן לפשט אבל גם מביא את הדרש. עצם נקיטת הלשון "ויפגע", אומר רש"י, היא שילוב של הפשט והדרש שהרי אם המקרא רוצה לומר שהגיע למקום, שיאמר: הגיע, בא וכו'. ואם רוצה לומר שהתפלל, שיאמר באחד מלשונות תפילה שלא חסר מהם (ראה דברים רבה להלן). בדרך הפשט הלכו פרשני מקרא רבים כרשב"ם ואבן עזרא. וראה גם בראשית רבה סח י: "ויפגע במקום - ביקש לעבור ונעשה העולם כותל בפניו". ואנו נלך (כדרכנו) בדרך המדרש ונבקש (נפגיע) לברר את עניין התפילה.

⁴ לכאורה שני הסברים שונים ל'ויפגע במקום'. האחד, שקפצה לו הארץ - "ויפגע" מלשון הגעה פתאומית והשני ("דבר אחר"), מלשון תפילה. אבל שים לב שגם הפירוש הראשון קשור עם תפילה "מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי בו?". אברהם ויצחק, כבר "פגעו" במקום, תרתי משמע ויעקב ממשיך את דרכם. ראה רש"י בגמרא סנהדרין שם שכתב: "שהתפללו בו אבותי - אברהם ויצחק. אברהם דכתיב ויעתק משם, יצחק - אין מקרא בידו".

⁵ יעקב לא רק חוזר ומתפלל במקום שהתפללו אבותיו, אלא משלים את סדר התפילה היומי. אברהם "עומד" ומתקן תפילת שחרית, יצחק יוצא "לשוח בשדה" ומתקן תפילת מנחה ויעקב "פוגע" (מפגיע) ומתקן תפילת ערבית. זו התפילה שנתקנה אחרונה והיא שמסיימת את היום ומאידיך גם פותחת את היום החדש. ונחלקו בה אם רשות היא או חובה ומחלוקת גדולה ופגיעות רבות אירעו בדבר. ראה גמרא ברכות כז ע"ב, סיפור הדחת רבן גמליאל מהנשיאות. ובגמרא ברכות כז ע"ב (וכן הוא גם בהמשך מדרש רבה שלנו) מובא מקור אחר לתקנת שלוש התפילות (בשם אותו ר' יהושע בן לוי): "תפילות כנגד תמידין תקנום" ומסקנת הגמרא שם אפילו נוטה לדעה זו. ועל נושא זה הרחבנו בדברינו תפילות אבות תקנום.

⁶ שני פסוקים מירמיהו מלמדים אותנו ש'פגיעה' זו תפילה. הראשון נראה לשון קשה "אל תפגע ביי". (אגב, גם לשון "פלל" שמובא לגבי תפילת שחרית של אברהם איננו לשון קלה, ראה סנהדרין מד ע"א: "ויעמד פינחס ויפלל ... מלמד שעשה פלילות עם קונו"). המקור השני, "ואם נביאים הם ... יפגעו נא" נראית לשון חיובית ורכה יותר, מה גם שהיא מחברת את התפילה לנבואה וראינו הרבה נביאים מתפללים, החל מאברהם (בראשית כ ז), דרך משה, אליהו וכלה בחבקוק (ג א). אבל גם כאן אין הדברים פשוטים. ראה מדרש נחומא (בובר) בפרשתנו סימן ד: "ויפגע במקום, ששרתה עליו רוח הקודש על יעקב, וניבא שעתידין ישראל לחטוא

על פנים פסה אור ויצו עליה במפגיע: (איוב לו לב).⁷

מסכת תענית דף ז עמוד ב

אמר רבי אמי: אין הגשמים נעצרין אלא בעון גזל, שנאמר: "על־פנים פסה־אור ויצו עליה במפגיע" (איוב לו לב) - בעון כפים כסה אור, ואין כפים אלא חמס, שנאמר: "ומן החמס אשר בכפיהם" (יונה ג), ואין אור אלא מטר, שנאמר: "יפיץ ענן אורו" (איוב לז). מאי תקנתיה? - ירבה בתפילה, שנאמר: "ויצו עליה במפגיע", ואין פגיעה אלא תפילה, שנאמר: "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תפגע ביי".⁸

ספר אבודרהם סדר תפילת יום הכפורים

"צו ישועתנו במפגיע" על שם (איוב לו, לב) "ויצו עליהם במפגיע" כלומר צווה ישועתנו בתפילה שאנו מתפללין לפניך. מפגיע מלשון (ירמיה ז, טז) ואל תפגע בי.⁹

מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו: (איוב כא טו).¹⁰

מסכת סנהדרין דף קח עמוד א

תנו רבנן: דור המבול לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה ... והיא גרמה שאמרו: "ויאמרו לא סור מִפְּנֵינוּ וְדַעַת דְּרָכֶיךָ לֹא תִפְּצֵנוּ: מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו" (איוב כא יד-טו) אמרו: כלום צריכין אנו לו אלא לטיפה של גשמים - יש לנו נהרות ומעינות שאנו מסתפקין מהן. אמר הקב"ה: בטובה שהשפעתה להן בה מכעיסין אותי - ובה אני דן אותם, שנאמר: "ואני הנני מביא את המבול מים".¹¹

ישעיהו נג יב: "... והוא חטא רבים נשא ולפושעים יפגיע".

ראה רש"י, רד"ק, מצודות, סוטה יד, ילק"ש ועוד, על מי מדובר כאן, עבד ה' לעתיד לבוא, או משה. פסוק נוסף בישעיהו שיש לדרוש בהקשר זה הוא בפרק נט פסוק טז: "וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרעו וצדקתו היא סמכתהו".

רות א טז: "... אל תפגעי בי לעזבך לשוב מאחריך"

רש"י מסכת חולין דף צא עמוד ב: "ויפגע במקום - כאדם הפוגע בחבירו, שבא כנגדו. ודרשינן ליה נמי לשון תפילה כדכתיב (רות א) אל תפגעי ביי".¹²

ורוח הקודש מסתלקת מהן, שנאמר: ואם נביאים הם ואם יש דבר ה' אתם יפגעו נא בה' (ירמיה כז יח) - מלמד שפגיעה זו נבואה. ויפגע במקום כי בא השמש, מהו שכתב ובה השמש? על הנביאים, וקדר עליהם היום (מיכה ג ו).

⁷ פירוש רש"י שם: "על כפים - על העננים וכן נשא לבבנו אל כפים (איכה ג) על שם עב קטנה ככף איש (מלכים א יח) ורבותינו אמרו על (חמס) ועון כפי' כסה אור, המטר נעצר: ויצו עליה - לבא ע"י מפגיע בתפלה אוהבו של דור וגדול וחכם שבו יגיד עליו לפני הקדוש ברוך הוא צרת הדור וצרכיו".

⁸ לענין הורדת גשמים השווה עם המשך הגמרא שם דף ח ע"א: "אם ראית דור שהשמים משתכין כנחושת (משתחנין) בנוסח ילקוט שמעוני) מלהוריד טל ומטר - בשביל לוחשי לחישות שאין בדור. מאי תקנתן - ילכו אצל מי שידוע ללחוש ... ואם לחש ולא נענה - מאי תקנתיה? ילך אצל חסיד שבדור, וירבה עליו בתפלה, שנאמר: ויצו עליה במפגיע". אחרי שלחישות היינו תפילות בלחש לא עוזרות, מתפללים "במפגיע". והרבה תפילות לגשם יש לנו שהן "במפגיע" (חוני המעגל). אולי מכאן מקור הביטוי "במפגיע" של ימינו. ראה אבן עזרא, רלב"ג ודעת מקרא על הפסוק. ובהקשר לביטוי 'לוחשי לחישות', יש שהוא בא גם בהקשר שלילי בפרט בכל הקשור ללחישות בבית הדין, ראה מסכת סוטה מז ע"ב: "משרבו לוחשי לחישות בדין - רבה חרון אף בישראל, ונסתלקה השכינה". ראה גם "הלוחש על המכה" שאין לו חלק לעולם הבא (שבועות טו ע"ב).

⁹ מתוך הפיוט "אל תעש עמנו כלה" שאנו אומרים לאחר סדר העבודה "ומשחרב בית מקדשנו". וראה גם "מפגיע אין בעדנו" בפיוט "זכור ברית אברהם" שמקורו הוא כנראה הפסוק מישעיהו נט טז להלן. עוד פיוטים?

¹⁰ פירוש מלבי"ם לפסוק: "מה שדי כי נעבדנו, שמכחישים מציאות ה'. וגם אם הוא נמצא, מה נועיל כי נפגע בו? כי עכ"פ יכחישו שאינו משיגה לשמוע תפילה ולפנות אל מעשה בני האדם".

¹¹ זו כמובן אשליה שהרי הנהרות והמעיינות מקבלים את מימיהם מהגשם, אם לא זה שכאן, אזי זה שבהרים הרחוקים. ובאמת יכול היה הקב"ה להעניש אותם בצימאון וייבוש מקורות המים, אבל בחר במידה כנגד מידה להראות שאותה מידת טובה של אספקת מים יכולה גם להפוך למידה רעה של שיטפונות והרס. ראה אגב הנוסח בתוספתא סוטה ג ז (המקור לגמרא) שמזכיר גם את הפסוק: "ואד יעלה מן הארץ". החיבור של פסוק זה עם הקודם לו: "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה" הוא המקור הקדום לקשר בין הגשם ותפילת האדם שישודו בבריאת העולם. ראה בראשית רבה ג ז: "ואדם אין לעבוד את האדמה, ואדם אין להעביד את הבריות להקב"ה, כאליהו וכחוני המעגל".

¹² ראה רש"י לעיל בו פתחנו. רש"י שהבאנו כאן הוא על הגמרא בחולין צא ע"ב שהוא מצטט שם. והנה, רש"י כאן מוצא פסוק הרבה יותר נעים וחיובי מהפסוק בירמיהו: "אל תפגע בי" שהמדרשים והגמרא מביאים על מנת להוכיח ש"פגיעה זו תפילה". מדוע באמת נזקקת הגמרא לפסוק שבירמיהו ולא לזה שבמגילת רות? כפשוטו, "פגיעה" כאן היא לשון בקשה ולא תפילה. כמו שמזכיר לנו את ה"פגיעה" של אברהם בעפרון החתי. ושם אכן רש"י עצמו מפרש שם (בראשית כג ח): "ופגעו לי - לשון בקשה, כמו (רות א טז) אל

קהלת רבה פרשה ט יא – פגיעה כנגד פגע

"כי עת ופגע יקרה את כולם" - עת היא שפוגעת האדם ומערערת בו כל הדברים האלה והוא מפגיע. מה יעשה? ילך ויעסוק בתפילה ובתחנונים והוא ניצל. רב הונא שאל לשמואל אמר ליה: מהו דין דכתיב "כי עת ופגע"? אמר לו: פעמים שאדם מפגיע בתפילה ונענה פעמים שמפגיע ואינו נענה. שאין לך שסידר תפילות ותחנונים יותר ממשה רבינו, ולסוף נאמר לו: "הן קרבו ימיך למות" (דברים לא יד).¹³

דברים רבה ב א – עשר לשונות לתפילה

אמר ר' יוחנן: עשרה לשונות נקראת תפילה ואלו הן: שועה, צעקה, נאקה, רנה, פגיעה, ביצור, קריאה, ניפול, ופילול, ותחנונים.¹⁴ וכלהם מקראות. שועה צעקה, שנאמר: "ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם וגו' " (שמות ב כג). נאקה, שכתוב: "וישמע א-להים את נאקתם" (שם כד). רנה ופגיעה, שכתוב: "אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע ביי" (ירמיה ז טז). ביצור וקריאה, שכתוב: "בצר לי אקרא ה'" (תהלים יח ז). ניפול, שכתוב: "ואתנפל לפני ה'" (דברים ט יח). פילול, שכתוב: "ויעמוד פנחס ויפלל" (תהלים קו ל). ותחנונים, שכתוב: "ואתחנן אל ה'" (דברים ג כג). ומכולם לא נתפלל משה אלא בלשון תחנונים. אמר רבי יוחנן: מכאן אתה למד שאין לבריה כלום אצל בוראו.¹⁵

בראשית לב ב פרשת ויצא – פגיעה שסוגרת פגיעה

ויעקב הלך לדרך ויפגעו בו מלאכי אלהים.¹⁶

שבת שלום
מחלקי המים

¹³ תפגעי בי". וראה גם רות רבה (ב כב) בכיוון אחר לגמרי: "מהו אל תפגעי בי? אמרה לה: לא תחטא עלי, לא תסבין פגעיך מני, לעזבך לשוב מאחריך".

¹⁴ קהלת, בדרכו הפסימית, רואה בתפילה גם אפשרות לפגיעה ממש – "עת ופגע". ראה ברכות נה ע"א: "כל המאריך בתפילתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב ... שלשה דברים מזכירים עונותיו של אדם ... קיר נטוי, ועיון תפלה, ומוסר דין על חבירו לשמים". ראה רש"י שם: "מזכירים עונותיו - שעל ידיהן מפשפשים למעלה במעשיו, לומר: בוטח זה בזכותיו, נראה מה הם!".

¹⁴ שאלה גדולה שיש לשאול על מדרש זה היא: היכן לשון עתירה: "ויעתר יצחק לה" (בראשית כה כג)? ראה במקבילה בספרי דברים פיסקא כו: "עשרה לשונות נקראת תפילה ...".

¹⁵ משה לא אווז בלשון זעקה, שועה וכו', בודאי לא בלשון פגיעה. אין הוא בא בשום דרישה רק בתחנונים, שהיא, כך נראה, לשון תפילה הכנועה ביותר. "מי שאין לו - וחנות" (שם). יעקב נוקט לשון "פגיעה" שהיא, כך נראה, לשון תפילה התקיפה ביותר – "במפגיע". ושניהם סיימו באותו דבר. משה – "אין לבריה כלום אצל בוראה" (ראה דברינו אלה בפרשת ואתחנן תשנ"ט) ויעקב – "אין הבטחה לצדיק בעולם הזה" (ראה דברינו אלה בפרשת ויצא).

¹⁶ פרשת השבוע פותחת בפגיעה ומסיימת בפגיעה. פותחת ביעקב במקום בדרכו לחון והוא לבד ונס על נפשו, ומסיימת במפגש יעקב עם מלאכי אלהים. ראה מדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת ויצא פרק לב פסוק ב: "ויפגעו בו מלאכי אלהים. פירשו המלאכים שלוה מחוצה לארץ ונלוו עמו המלאכים להכניסו לארץ". ואולי נלוו אליו שני המחנות, מחניים, עד שהגיע ממש אל הארץ וחצה את היבוק ובכך נסתלקה קושיית רמב"ן על רש"י שאימץ את המדרש הזה בפירושו. ראה שניהם במקור.